

»VOLÁ LONDÝN«: SLOVENIJA IN SLOVENCİ V LONDONSKIH GOVORIH JANA MASARYKA

»VOLÁ LONDÝN«: SLOVENIA AND THE SLOVENES IN JAN MASARYK'S LONDON SPEECHES

In his 1939-1945 London radio speeches, aimed at his compatriots, the Czechoslovakian foreign minister Jan Masaryk on two occasions quoted the first strophe of Slovene national anthem. He first did it on May 7, 1941, immediately after the Italian annexation of the so called »Ljubljana province«, and the second time on April 12, 1944, at the news of the Red Army's crossing of the pre-war CSR borders, both times quoting it in Slovene. On April 12, 1944, 4 months before the Slovakian uprising, he quoted it twice in the form of an appeal to armed resistance. The explanation for his special attitude towards it can be found in the work of his official biographer Vladimír Vaněk. At the dissolution of the Hapsburg Monarchy in the end of October 1918, Jan Masaryk fled the Piave front, on his way to Prague made a stop in Slovene capital Ljubljana, and according to Vaněk amongst the Slovene multitudes celebrated both Czech and Slovene »national liberation« by singing this anthem. He liked it, learned it by heart and later on various occasions quoted its text. In any case, the spirit of »Slavic solidarity« was a general characteristic of his BBC speeches; e.g., he also condemned the Nazi deportations of the Slovene population from Styria. After the end of the war his vision was that the CSR and Yugoslavia (along other Central European and Balkan states of »Zwischeneuropa«) be a bridge between the East and the West, thus escaping from the total immersion in the communist, Muscovite controlled sphere. At the beginning of March 1945 the then CSR ambassador in Rome and later his biographer Vaněk in all probability greatly contributed to the prompt formation of the first coalition government of DFY (which was a step towards Masaryk's beforementioned strategic goal) by warning the Yugoslav colleague Smodlaka that Anglo-American landing at the Adriatic coast would take place in just a matter of days. By this warning, which brought panic in the Yugoslav Communist Party leadership, he probably also speeded up the tempo of so called »race for Trieste« in its initial phase. At the 1946 Peace conference, Masaryk stood up against the idea of the »Trieste corridor«, thus backing up, on behalf of CSR, the official Yugoslav standpoint.

Keywords: Jan Masaryk, London speeches, Slovene national anthem, the Trieste question

V svojih londonskih radijskih govorih, namenjenih rojakom v letih 1939-1945, je češkoslovaški zunanji minister Jan Masaryk (J. M.) večkrat navedel verzje iz slovenske himne. To je storil že 7. 5. 1941 ob italijanski aneksiji »Ljubljanske pokrajine« in drugič 12. 4. 1944, ob vesti, da je Rdeča armada prestopila predvojne meje CSR. Takrat, tri mesece pred slovaško vstajo, je njeno prvo kitico navedel dvakrat zapored v obliki apela na oboroženi odpor. Njegov poseben odnos do nje je mogoče pojasniti z navedbo Vladimírja Vaněka; ob razpadu habsburške monarhije konec oktobra 1918 je M. prbežal z italijanske fronte in v Ljubljani z njenim preperanjem proslavljal »osvoboditev«, kasneje je večkrat navajal njeno besedilo. Za njegove govore je bil tudi sicer značilen duh »slovanske vzajemnosti«; tako je, na primer, obsodil tudi nacistično prisilno izseljevanje slovenskega prebivalstva s Stajerske. Ob koncu vojne je CSR in Jugoslavijo videl v vlogi mostu med Vzhodom in Zahodom, takratni veleposlanik CSR v Rimu in njegov kasnejši biograf Vaněk pa je z opozorilom jug. kolegu, da zahodni zavezniki pripravljajo izkrcanje na Jadranu, v marcu 1945 verjetno celo bistveno pospešil formiranje prve koalicijske vlade DFJ in morda v njeni začetni fazi tudi tim »tekmo za Trst«. Na mirovni konferenci leta 1946 je M. nastopil proti zamisli tržaškega koridorja in v imenu CSR podprl jugoslovansko uradno stališče

Ključne besede: Jan Masaryk, londonski govori, slovenska himna, tržaško vprašanje

Letos je minilo petinpetdeset let od smrti češkoslovaškega diplomata in državnika Jana Masaryka. Rodil se je 14. 9. 1886 v Pragi kot tretji otrok v zakonu univerzitetnega profesorja filozofije dr. Tomaža G. Masaryka in Charlotte, rojene Garrigue; poleg brata Herberta je imel še sestri Olgo in Alico.¹ Jan, ki je bil po materi, izvrstni pianistki in nekdanji učenki Franza Liszta na pol Američan, je po njej podedoval tudi izreden glasbeni posluš in neuresničeno željo, postati koncertni pianist. Šolal se je v Pragi in v Združenih državah. Pozimi leta 1913, na predvečer velike evropske kataklizme, se je po sedmih letih bivanja v ZDA vrnil na staro celino. Na krovu ladje »Marta Washington« je priplul v Trst, si izbral prenočišče v takrat najbolj sodobnem hotelu »Balkan« in se na tamkajšnji železniški postaji po šestih letih znova sestal z očetom, ki se je preko Dunaja, Ljubljane in Trsta odpravil na Capri.

»Izgubljeni sin« se je kasneje na rahlo humoren način spominjal tega srečanja: »Končno smo pristali v Trstu. Tam nas je pričakoval bodoči prvi prezident češkoslovaške republike, ki je bil po naključju soproj moje matere. Na njegovo čast je bila prirejena veličastna jugoslovanska manifestacija in na tisoče ljudi ga je vabilo k sebi.«²

Leto dni po izbruhu prve svetovne vojne je Jan Masaryk kot »enoletni prostovoljec« stopil v avstroogrsko armado, bil sprva kadet in ob koncu vojne poročnik. Služil je v vojnem pratežu, torej pretežno v zaledju na Poljskem in Madžarskem, konec prve svetovne vojne in razpad stoletne habsburške monarhije pa je dočakal na Piavi in se nato preko Trsta, Ljubljane in Dunaja vrnil domov v Prago.

Leta 1919 je vstopil v diplomacijo. Sprva *chargé d'affaires* na češkoslovaškem poslaništvu v Washingtonu, je že leta 1920 postal osebni tajnik očetovega tesnega sodelavca, zunanjega ministra dr. Edvarda Beneša. Leta 1925, leto dni po poroki s Frances Crane-Leatherbee, sestro prvega ameriškega veleposlanika v ČSR, je bil imenovan za ambasadorja ČSR v Veliki Britaniji. Njegov oče, »Predsednik Osvoboditelj«, je umrl v njegovem naročju natanko na Janov enainpetdeseti rojstni dan,³ Češkoslovaška pa se je že naslednje leto znašla pred najtežjo preizkušnjo v svojem dvajsetletnem obstoju. Ko so nemške oborožene sile po

* * *

¹ Dr. Alice Masaryk je kasneje po očetovem naročilu sodelovala s slovenskim arhitektom Jožefom Plečnikom pri prenovi praškega gradu in zatem z njim do njegove smrti ostala v pismenih stikih. Cf.: Věra Behalová: Alice Masaryk, Plečnik and the Castle. V: Josip Plečnik. An Architect of Prague Castle. Prague Castle Administration, Prague 1997, str. 81-87.

² Pavel Kosatik, Michal Kolář: Jan Masaryk. Pravdivý příběh. Mladá fronta, Praha 1998, str. 47.

³ Jaroslav Seifert je ta dan ovekovečil v pesnitvi »14. září 1937«. Že dve leti prej je predsednik Češkoslovaške republike postal Masarykov najtesnejši sodelavec, dr. Edvard Beneš.

klavrni kapitulaciji zahodnih sil v Muenchnu zasedle Sudete, je Jan Masaryk 18. 10. 1938 iz protesta podal demisijo, a še naprej ostal v Londonu.⁴

Med drugo svetovno vojno se je Jan – od leta 1940 dalje zunanji minister v češkoslovaški vladi dr. Edvarda Beneša – v sprva tedenskih, nato pa nekoliko daljših razmakih oglašal na radijskih valovih londonskega oddajnika in v mračnih letih »Protektorata« z optimističnimi nagovori v češkem in slovaškem jeziku hrabil svoje rojake. Kot je 1. 12. 1944 v *Spectatorju* napisal Harold Nicolson, je bil »rojen govorec«; svoje govore je v glavnem improviziral s pomočjo lističa, na katerem je imel skiciranih samo nekaj iztočnic. Od prvega govora 8. 9. 1939 dalje v teh radijskih emisijah, ki so bile glavna vez med vlado v emigraciji in prebivalstvom v domovini, ni niti za trenutek podvomil v končno zmago nad silami Osi. »Pri imenu, ki ga nosim, vam sporočam, da bomo ta boj dobili in da bo pravica zmagala«,⁵ se je glasilo temeljno sporočilo njegovih oddaj, ki jim je kljub grožnji s koncentracijskim taboriščem iz tedna v teden prisluhnilo na tisoče Čehov in Slovakov. »Honza« Masaryk, kot so ga poimenovali v domovini, je svojo popularnost v domovini v veliki meri dolgoval prav njim.

Radijski govori Jana Masaryka so pod naslovom »Speaking to My Country« v angleškem prevodu že konec leta 1944 izšli v Londonu. Spremno besedo zanjo je napisal britanski zunanji minister sir Anthony Eden, v njej pa so bili objavljeni vsi govori, emitirani med 8. 9. 1939 in 12. aprilom 1944.⁶ Ravno v poslednjem izmed njih, dvanajstega aprila 1944, je Jan Masaryk ob vesti, da so sovjetske čete dosegle predvojne meje češkoslovaške države, izrekel najpomembnejše sporočilo dotlej:

»Ponovno potujem v Ameriko. Verjemite mi, stokrat rajši bi odhajal v Prago – toda tudi to dočakam, če bo dal Gospod Bog zdravja.

Že pet let je minilo, odkar vam od časa do časa govorim, in pravzaprav vedno na isto temo. Na Belo soboto sem bil sam tule ob morju, ko je prišla vest o definitivnem začetku vašega in našega vstajenja. Nanjo sem čakal dolgo, zelo dolgo in hvaležno blagoslavljam ruske junake, ki bodo za vedno zategnili zanko okoli Hitlerjevega hripavega grla.

* * *

⁴ Masarykovi diplomatski dejavnosti v času »Muenchenske krize« je mogoče tako rekoč iz dneva v dan dokumentirano slediti tudi po zaslugi pred leti izdane edicije virov, namreč dešifriranih telegramov, ki jih je leta 1938 pošiljal iz Londona v Prago (Jan Masaryk: Depeše z Londýna 1938. Společnosti Edvarda Beneše, Praha 1996).

⁵ Jan Masaryk: Volá Londýn. Práce, Praga 1946, str. 9.

⁶ Knjižica je bila v Veliki Britaniji in v Združenih državah kmalu po izidu razprodana, že po vojni pa je v Pragi izšla tudi dopolnjena knjižna izdaja v češkem jeziku in spremno besedo Edenovega naslednika Ernesta Bevina. V tej ediciji, naslovljeni »Kliče London« (»Volá Londýn«) so bili poleg obdobja med septembrom 1939 in aprilom 1944 zajeti tudi kasnejši govori iz let 1944–1945, vendar ne v celoti; nekatere Sovjetom neljube pasaže so bile izpuščene.

Kot vi vsi imam tudi jaz rad našo 'Kde domov můj', toda zdaj moramo peti drugače. Za to priložnost si moramo začasno izposoditi slovensko himno: 'Naprej zastava sláve, na boj junaška kri –za blagor očetnjave –naj puška govori.'

Na Podkarpatju najlepše sprejmite sovjetske osvoboditelje in postanite takoj brez odlašanja njihovi sobojevniki. Zdaj prihaja čas Nikole Šuhaja, na Slovaškem čas Janošika, v čeških deželah čas blaniških vitezov, a ne v oklepkih in na konjih, temveč v tovarniških bluzah, obnošenih vrečah, na železnici, v tovarnah in na mostovih. Svojo svobodo bomo odkupili s krvjo naših svetih mučenikov in s krvjo naših mož, ki skupaj z Rusi umirajo zato, da bi vaši otroci mogli rasti v miru, redu in pokoju.

Znova se vam bom oglasil iz Amerike. Imam popolno zaupanje, da boste zdaj, v tem najbolj usodnem trenutku, storili to, kar je vaša najbolj sveta dolžnost. In ponavljam:

*Naprej zastava sláve,
na boj junaška kri,
za blagor očetnjave
naj puška govori» ...⁷*

Konec leta 1944 izdana britanska izdaja Masarykovih govorov se je torej končala z govorom, v katerem je zunanji minister češkoslovaške vlade v ekzilu dvakrat zapored v treh odstavkih izgovoril stihe slovenske himne v slovenskem izvirniku. To je bilo seveda povsem v duhu takrat znova aktualne »slovanske vzajemnosti«, ki se je v obdobju *entre deux guerres* pokazala že v očetovi odločitvi, da za grajskega arhitekta postavi Slovenca Plečnika.⁸

* * *

⁷ Ibid, str. 274. V nasprotju z Masarykovim govorom dne 7. 5. 1941 je bila besedica »slave« zapisano z malo začetnico in naglasom. Dejstvo je, da je Simon Jenko že pri prvi objavi v *Slovenskem glasniku* 1. 12. 1860, zatem pa tudi pri izdaji »Pesmi« leta 1865 pisal naslov kot tudi besedico »slave« z malo začetnico, vendar brez naglasa. Naslov pesmi »Naprej« je javnost že leta 1863 popravila v »Naprej zastave Slave«. Cf.: Srečko Krese: Naprej, zastave Slave. Mohorjeva družba, Celje 1990, str. 35. Prim. tudi faksimile prve objave v *Slovenskem glasniku* v navedenem delu, str. 34.

⁸ »Die Ernennung eines slowenischen Burgarchitekten, als Vertreter des befreundeten slowenischen Volkes, symbolisierte auch die Politische Idee des Panlawismus, das heisst die enge Verbindung der tschechoslowakischen un suedslawischen Voelker, die sich aus der Botmaessigkeit der habsburgischen Monarchie losgerissen hatten.« (Vladimir Šlapeta: Josef Plečnik und Prag. V: Jože Plečnik – Architekt 1872 – 1957. Callwey, Muenchen 1987, str. 98–99). Plečnik sam je, na primer, na praškem gradu – v Vrtu na okopih – tako imenovano Moravsko bastijo okronal z obeliskom, simbolično zaključenim s pozlačeno krono »in štirimi strelami, ki se jih da razložiti kot poklon Slovakom, saj se je njim posvečeni del himne začel s besedami: 'Nad Tatro se bliska ...'« (Andrej Hrausky, Janez Koželj, Damjan Prelovšek: Plečnik v tujini. DESSA, Ljubljana 1989, str. 134). Pregledna študija Marjete Keršič-Svetel (Češko-slovenski stiki med svetovnimi vojnami. Zbirka Zgodovinskega časopisa – 14. Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 1996) dobro prikazuje izjemno plodno sodelovanje med Čehi in Slovenci na različnih področjih v tem obdobju.

Poklicnemu diplomatu in predstavniku države, ki je bila znotraj sistema Male Antante tesno povezana s kraljevino Jugoslavijo, je bilo verjetno tudi dobro znano, da je prva kitica citirane pesmi predstavljala slovenski del uradne jugoslovanske himne med obema vojnama.⁹ Toda sam je imel nanjo tudi intimnejši spomin; čeprav te podrobnosti v svojih govorih ni omenil, ga je namreč spominjala na tisti zgodovinski dan v njegovem in v življenju njegovega naroda, ko je bilo z razglasitvijo Češkoslovaške republike dne 28. 10. 1918 hkrati okronano tudi očetovo življenjsko delo.

K temu dnevu, ki je bil v obdobju med obema vojnama največji državni praznik, se je na primer leta 1942 vrnil kar dvakrat; 27. 10. 1942 (»Bilance v den svobody«), ko je na predvečer praznika hkrati s sarkastičnimi besedami komemoriral tudi dvajseto obletnico fašističnega pohoda na Rim, in zatem znova naslednjega dne z nagovorom, posvečenim očetovemu spominu (»Vzpomínky na T. G. M.«).¹⁰

Iz zapisa v biografiji Jana Masaryka, ki jo je na podlagi Masarykove osebne korespondence in razgovorov z njim spisal njegov tesni sodelavec Vladimír Vaněk, je mogoče razbrati tudi osnovni razlog, ki pojasnjuje ministrov čisto poseben odnos do stihov Simona Jenka. 28. 10. 1918, torej prav na dan, ko je bila v Pragi razglašena Češkoslovaška republika, naj bi se – tako Vaněk – dvaintridesetletni sin Tomaža G. Masaryka znašel v Ljubljani: »Konec vojne ga je dosegel na italijanski fronti. Takoj, ko se je začelo vse lomiti, je Jan pobegnil in 28.

* * *

⁹ Strofe Simona Jenka, ki jih je 16. maja 1860 v gostilni »Zum Hirschen« v dunajskem Praturu uglasbil Davorin Jenko, pa so bile tudi sicer njegovim rojakom že prej zelo dobro znane. Kot je po pismu Davorina Jenka leta 1910 zapisalo uredništvo ljubljanskih »Novih akordov« v sestavku, naslovljenem »Davorin Jenko in himna – Naprej zastave Slave – ob petdesetletnici slovenske marseljeze« se je prvič »pela v javnosti dne 22. oktobra 1860 leta na bédedi Slovanskega pevskega društva v dvorani pri Sperlu na Dunaju v navzočnosti mnogoštevilnega slovanskega občinstva. Njeni glasovi so elektrizovali vse navzočno občinstvo tako, da odobravanja ni hotelo biti ni konca ni kraja. Takoj na to se je raznesla pesem po vsem Slovenskem ter je malone postala narodno blago. A tudi ostali slovanski narodi so jo brzo sprejeli, in tudi med njimi se je istotako udomačila kakor v Slovencih. Posebno Čehi in Hrvatje niso pozabili pri slavnostnih prilikah na to navduševalno himno. Pruske vojne muzike so jo pri vходу in izhodu iz Česke 1866. leta svirale (sic!), a ruske vojne muzike pri vходу v Plevno, Sofijo in Kars.« (Krese: Op. cit., str. 35).

¹⁰ O odnosu, ki ga je imel njegov oče kot zgledni demokrat do fašističnih diktatorjev, je v tej oddaji med drugim povedal naslednje: »Oče je rad potoval v Grčijo in Italijo. Ogledati si Akropolo mu je od časa do časa pomenilo življenjsko potrebo. Od dne tako zvanega pohoda na Rim je čutil oče do napihnjene gangsterja – diktatorja samo popoln prezir: Imenoval ga je »ta nelepi Mauzolej«. Nekoč smo bili na Siciliji. Mussolini je s svojo prisotnostjo pravkar obteževal sicilsko morje. Bil je seveda na bojni ladji. Najavil je svoj obisk. Prvič in zadnjič, kolikor vem, je oče politično zbolel in obiska ni sprejel. O Hitlerju je vedno govoril: 'Ta surovi, neomikani prostak'.« (Masaryk: Op. cit., str. 203) Do te epizode je po navedbah biografa Vaněka prišlo leta 1923. T. G. M. naj bi poslal svojega sina v Rim, da si natančneje ogleda Mussolinija. Jan je Mussolinija v resnici obiskal, nato pa očetu na Sicilijo javil: »Ta možak ima krasno uniformo, toda toliko umazanije za nohti v svojem življenju še nisem videl.« (Vaněk: Op. cit., str. 73) Vaněk: »To je zadostovalo. Stari gospod je razumel. Ko se je Mussolini hotel na Siciliji z njim sestati, mu je dal sporočiti, da je bolan.« Ibid.

oktobra 1918 praznoval osvoboditev s Slovenci: skupaj z navdušenimi množicami je hodil po ulicah in do poznih nočnih ur prepeval slovensko himno. To himno si je zapomnil in pogosto navajal njeno besedilo.«¹¹

Vladimir Vaněk je bil povsem uspešen karierni diplomat, ki se je pod psevdonimom »Waldemar van Ek« preizkušal tudi v literaturi, ni pa bil – kot je morala marca 1945 izkusiti tudi jugoslovanska diplomacija¹² – vedno najbolj zanesljiv vir. Čeprav je pri pisanju biografije sodeloval z Masarykom, je ta umrl, še preden je bila dokončana, Vaněk pa je nadaljeval z njenim pisanjem v italijanskem ekzilu. Tako je, na primer, tržaški hotel »Balkan«, v katerem je Jan bival po prihodu iz Združenih držav Amerike pozimi leta 1913, apostrofiral kot »majhen hotelček«.¹³ Vsekakor je mogoče dvomiti, da mu ga je kot takšnega predstavil Jan Masaryk. Mogočna, za čas pred prvo svetovno vojno tehnično izjemno opremljena večnamenska stavba v strogem mestnem središču¹⁴ je bila v ponos slovenski narodnostni skupnosti v Trstu, njen požig s strani tržaških fašistov julija 1920 pa v zgodovinskem spominu te skupnosti predstavlja simbolni ekvivalent požigu *Reichstaga*; bil je dejansko neke vrste daleč viden fanal na začetku obdobja fašističnega preganjanja, omenjenega tudi v Masarykovem radijskem govoru z dne 7. maja 1941. Vaněk je torej po vsej verjetnosti pod vplivom imena, ki vpričo znanih konotacij v srednjeevropskih ušesih tistega časa ni zvenelo pretirano ugledno, sijajno stvaritev uglednega slovenskega arhitekta Maksa Fabianija razglasil za bolj ali manj skromno prenočišče.

Je bil netočen tudi datum, ki ga je Vladimir Vaněk navedel v zvezi z Janovim proslavljanjem »osvoboditve« v Ljubljani? Zdi se, da je bilo to tako, pa čeprav je šlo v najslabšem primeru le za dan razlike. Velika manifestacija za Jugoslavijo je bila namreč v Ljubljani v torek 29. 10. 1918, v ponedeljek 28. 10. 1918 pa je na mestnih ulicah vladal še skoraj popoln mir. Z »navdušenimi množicami«, ki jih omenja Masarykov osebni biograf, so se napolnile šele naslednjega dne – z dnevom zakasnitve za Prago, kjer je bila Češkoslovaška republika proglašena že v ponedeljek.

Iz dnevnika Frana Milčinskega, slovenskega humorističnega pisatelja češkega rodu, je dobro razviden potek manifestacij; član Narodnega sveta dr. Papež mu je v soboto 26. 10. 1918 dejal, da bo v torek 29. oktobra manifestacija, da vojaštva sicer »ne bo blizu, pač pa bo na razpolago vsa policija.« Če bi v resnici »dospeli

* * *

¹¹ Vladimir Vaněk: Jan Masaryk. Torst, Praha 1994, str. 56.

¹² Prim. op. 32.

¹³ »Jan se usídlil v malém hotýlku Balkán s lodním lékářem, s kterým se po cestě spřátelil«. Vaněk: Op. cit., str. 51.

¹⁴ V njej je bil poleg hotela še *Slovenski narodni dom* z uradi *Političnega društva Edinost*, prosvetnih društev in *Tržaške hranilnice in posojilnice* ter slovenska čitalnica.

madžarski vojaki«, kot je bilo slišati, se »jim utegneta postaviti po robu češki in poljski artileriji, ki sta baje že v dogovoru z dijaštvom.«¹⁵ Med »Lahi in Jugoslovani bo za razsodnika Masaryk«, si je tega dne tudi zabeležil Milčinski.¹⁶

V ponedeljek 28. 10. 1918, ko naj bi Masarykov sin v Ljubljani že »praznoval osvoboditev s Slovenci«, je bilo za uradnike na sodišču še poglavitno vprašanje, ali jim bo na napovedani manifestaciji naslednjega dne dovoljeno nositi cilindre: »Jutrišnjega manifestativnega obhoda se udeležimo tudi uradniki. Demokratično, brez cilindra. Dr. Furlan pa posreduje, da bi vsekakor dali slovesnosti duška s cilindri. Dr. Travner ima pomisleke glede udeležbe, češ blamiramo se ako potem ne bo nič iz Jugoslavije! ...«¹⁷

Kot kaže, so jim bila pokrivala dovoljena, kajti v torek 29. 10. 1918 si je dr. Milčinski v svoj dnevnik med drugim zapisal: «... Sprevod se prične pomikati. Uvrstili smo se za srednješolci in pred čevljarji. Ni bil ugoden prostor. Kajti mladina pred nami je vsak hip pričela s kako himno, jo prepevala z odkrito glavo, pa smo se morali mi za njimi tudi odkrivati navzlic mrazu. Najpriljubljenejša jim je bila 'Onam, onamo', potem 'Stara pravda', 'Hej Slovani', 'Naprej'.«¹⁸

Na Kongresnem trgu je bilo slišati »elementarno bučanje zbrane množice«, z balkona deželnega dvorca je v odsotnosti dr. Korošca govoril prvi podpredsednik *Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro* dr. Ivan Hribar, velik občudovalec Janovega očeta: »Govori Hribar; vedno s poudarkom besede dal znamenje, kdaj želi aklamacijo. – Dr. Pogačnik Hripav. Burno pozdravljen škof. – Veliko navdušenje izzvala udeležba vojaštva. Pred škofom govoril dr. Rostohar kot častnik in potegnil sabljo, njegovemu zgledu sledilo ostalo vojaštvo.«¹⁹ Fran Milčinski, ki je dogodke tega prelomnega dne opisal s skepso visokega državnega uradnika, je hkrati opazil tudi zanimivo podrobnost: «... Sprevodi, napisi, vzkliki, govori: to je bila silovita revolucija brez sile. Vsemu temu smo bili priče. In ni se čul niti en vzklik zoper Avstrijo ali dinastijo, noben prevrat, nič negativnega – le Živio! In Slava! ...«²⁰

Tisti večer, ko so se ljubljanske ulice v resnici napolnile z »navdušenimi množicami«, je Milčinski opisal takole: »O mraku z ženo na sprehod. Gruče, deloma v narodnih nošah, hodijo s harmoniko ali pojoč po mestu. Okinčani voz se

* * *

¹⁵ Fran Milčinski: *Dnevniki 1914–1920*. Ur. Goran Schmidt. Slovenska matica, Ljubljana 2000, str. 382.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*, str. 384.

¹⁸ *Ibid.*, str. 386. Z »Naprej« vsekakor mišljena »Naprej zastave Slave«, imenovana tudi »Naprej«. Gl. op. 6.

¹⁹ *Ibid.* To dejanje, namreč prisega slovenskega vojaštva novi državi, je po sodbi Jurija Perovška dejansko predstavljalo tisti »prelomni trenutek, ko sta se iz jugoslovanskega gibanja na Slovenskem rodili slovenska državnost in samostojna Država SHS«. (Isti: *Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. Močrijan, Ljubljana 1998, str. 54).

²⁰ Milčinski: *Op. cit.*, str. 387.

pelje domov. Živio! Živio! – Na prostoru pred pošto rakete; nemara izstreljuje častnik erarično blago. – Pred pošto se pojavi godba s 'Hej Slovani!' Treba se odkriti. Po Šelenburgovi ulici se sprehaja vrsta rediteljev z onim enim policajem v svoji sredini. Pri kazini vse mrtvo.

Ostali smo doma. Močnejših vtisov nam večer v gostilni z neogibnimi pijanci ne bi mogel nuditi.

Pozno v noč se čulo petje in 'Živio!' nazdravljanje.

Naši otroci so imeli vsi kokarde, trde, da so Jugoslovani in se pogovarjajo o Wilsonu.«²¹

Vsekakor se je Jan Masaryk vrnil v Prago šele nekaj dni po 28. 10. 1918, ali kot ugotavljata češka življenjepisca v eni izmed recentnejših biografij: »Vrnil se je z vojne domov takoj, ko je bilo to mogoče, par dni po 28. oktobru 1918 – s slovenske fronte (sic!), kjer ga je doletela proglasitev češkoslov. samostojnosti.«²²

Ko je torej sin utemeljitelja prve Češkoslovaške republike na Belo soboto leta 1944 prejel prvo »definitivno vest o začetku našega in vašega vstajenja«, se je v njem očitno prebudil spomin na prvo »vstajenje« konec oktobra 1918 in z njim tudi na strofe, ki so se mu tistega katarzičnega navdušenja polnega dne v Ljubljani vtisnile globoko v spomin. Nesporno je bil Jan Masaryk tako edini tuji državnik med drugo svetovno vojno, ki je svoje rojake v domovini pozval k boju proti tujim zavojevalcem kar z verzi iz slovenske narodne himne. Toda to ni bilo prvič, da jo je v svojih londonskih govorih omenil. Prvič je uvodno strofo iz Jenkove stvaritve citiral že sedmega maja 1941, tri dni po kraljevskem dekretu, s katerim si je fašistična Italija anektirala tako imenovano »Ljubljansko pokrajino«.

Takrat, v času največje narodove nesreče, ko je devetdesetletni ljubljanski župan dr. Ivan Hribar raje izbral smrt kot ponižanje, si zavil slovensko trobojnico okrog telesa in s Prešernovimi stihmi odšel v Ljubljanico, se je v Janu Masaryku očitno znova prebudil *memento* na dan skupnega »vstajenja« obeh narodov pred triindvajsetimi leti, svoji moralni indignaciji pa je dal duška z naslednjo zaobljubo: »... Hitler belo slovansko Ljubljano daje za nagrado italijanskim junakom. In tako kot so trpeli Slovenci okrog Trsta, tako in še bolj bodo trpeli njihovi ljubljanski bratje. Konec oktobra 1918 sem pribežal z italijanske fronte do Ljubljane, ki je prekipevala od radosti nad osvoboditvijo. Danes jo čaka veliko hujše podložništvo, kakršno je bilo tisto za časa Avstrije. Avstrijski gospodarji niso bili ravno za zgled, a še zdaleč niso tako divjali kot izprijeni potomci Romulusa in Rema. Zatorej vam, slovenski sotrpini, pošiljam pozdrav, najboljše želje in neomajno

* * *

²¹ Ibid.

²² Kosatik, Kolář: Op. cit., str. 57.

zagotovilo, da bomo v Pragi prepevali 'Naprej zastava Slave', v Ljubljani pa 'Kde domov můj'. Vas doma pa prosim, da bi se v miru in brez neumestnega optimizma zavedali, kaj so storili ti malopridneži. Ljubljano so dali Italijanom – in temu rečejo Neue Weltordnung ...«²³

Jan Masaryk je pred tem seveda z navdušenjem pozdravil Simovičev puč 27. marca 1941²⁴ in odstranitev vlade, ki je podpisala Trojni pakt,²⁵ a njegovi upi na kak trajnejši odpor na balkanski fronti se niso uresničili. 9. aprila, tri dni po nemškem napadu na Jugoslavijo in Grčijo, je še konstatiral, da je v tem spopadu moralna premoč na strani »majhnih balkanskih Davidov« in ne »tolovajskega Golijata«,²⁶ toda že 16. aprila 1941, na dan kapitulacije jugoslovanskih oboroženih sil, je moral ugotoviti, da se je »ogromna mehanizirana premoč Hitlerjevih robotov vrgla na bratsko Jugoslavijo. In čeprav smo malo presenečeni nad hitrostjo nemškega napredovanja in čeprav z vsem srcem čutimo z jugoslovanskimi junaki, ki se bijejo kot levi proti brezdušnemu germanskemu kolosu, je potrebno biti objektivni in nesentimentalno konstatirati pravo stanje današnje vojne situacije in si ničesar prikrivati. Uspeh robotov je velik.«²⁷

Ustanovitev Paveličeve NDH je istega dne pospremil s sarkastičnimi besedami. »Na Slovaškem danes vladajo izdajalske figurice, dirigirane s strani vse-mogočnega Berlina. Do njih čutim ustrezen odpor in zaničevanje. Toda moramo reči, da danes na Hrvaškem vladajo navadni plačani morilci – Pavelič in njemu podobni ... Osebek, ki je bil na Madžarskem izvežban v šoli morilcev in izpopolnjen pod egido fašistične Italije, osebek, ki je pripravil in izvedel uboj kralja Aleksandra in mnogo drugih terorističnih izprijenosti, ta individuum danes govori v imenu slavnega hrvaškega naroda ...«²⁸

Jan Masaryk je bil kot zunanji minister v Beneševi vladi v rednih stikih s člani jugoslovanske vlade v izgnanstvu in tako vsaj delno seznanjen tudi s poročili, ki so iz okupirane in razdeljene Slovenije po skrivnih poteh prihajala v London.

* * *

²³ Volá Londýn, str. 128.

²⁴ »In Jugoslavija? V tem našem marcu je stresla s svojega slovanskega telesa golazen pronemških strahopetcev in na radost vseh protihitlerjancev in zglednih Slovanov je pričel duh kraljeviča Marka popravljati to, kar so politiki, ne vredni imena Jugoslovan, dopustili. Živeli Jugoslovani!« (Masaryk: Op. cit., str. 118). Vaněk omenja, da se je Jan Masaryk 28. 3. 1941 na »jugoslovansko ljudstvo« obrnil z govorom v »srbohrvaščini« (Vaněk: Op. cit., str. 137).

²⁵ Vsekakor z manjšim lapsusom, saj je podpis Trojnega pakta v kasneje dodanem komentarju po pomoti pripisal Stojadinovičevi in ne vladi Cvetković-Maček: »Dne 25. marca 1941 je vlada Stojadinoviča v Jugoslaviji podpisala Trojni pakt z Nemčijo. Dva dni kasneje je Jugoslavija našla svojo dušo, narod se je uprl pronemški politiki Stojadinoviča in formirana je bila nova vlada.« (Masaryk: Op. cit., str. 115).

²⁶ Op. cit., str. 120.

²⁷ Op. cit., str. 122.

²⁸ Ibid.

Šestega avgusta 1941 je poslušalcem v »Češkomoravskem protektoratu« sporočil, da so ga pravkar dosegle »vesti iz Jugoslavije«, kjer »nacisti in gestapovci« ravna jo na enak način »kot pri nas in na Poljskem«. Kot primer je navedel nemške selitve slovenskega prebivalstva, vsekakor eno izmed prvih sistematično izvajanih »etničnih čiščenj« v okupirani Evropi: »Gauleiter se imenuje Uebelreither – zelo primerno ime.²⁹ Njegovo poslednje junaštvo je bilo, da je dal iz Štajerske izgnati petdeset tisoč Slovencev, ki so tam živeli že stoletja. Iz Maribora je na primer pregnal cele družine, starce, ženske in otroke z njihovih domov in jim dal le petindvajset minut, da se pripravijo na odhod.« Bratskemu »jugoslovanskemu narodu« je v imenu češkega naroda zagotovil »globoko sočutje« in izrazil prepričanje, »da bo prav tako kot mi na koncu zmagal« in »obračunal z berlinskimi lumpi.«³⁰

V svojih naslednjih londonskih govorih v letih 1942–1943 je Masaryk skupaj z ostalimi »Psoglavci Evrope« še nekajkrat omenil Paveliča in NDH, Jugoslavijo pa le še občasno kot bojišče, na katerem padajo Nemci, ne da bi pri tem, denimo, navedel partizanskega voditelja Josipa Broza Tita, čigar uradni gostitelj je kasneje, v marcu 1946, postal. Ta nekoliko nenavadni molk bi morda lahko pojasnili z njegovim splošnim stališčem do vprašanja »varčevanja narodovih sil« in izbire »primerne trenutka«, ob katerem bi bilo ob prihodu zavezniških armad na »signal iz Londona« treba sprožiti splošno vstajo; stališčem, ki je bilo – če izvzamemo balkansko izjemo – tudi na liniji britanske politike do odpornišva v preostali Evropi.³¹ Hkrati Masaryk po 7. maju 1941 tudi ni več posebej omenjal Slovenije ali Slovencev, toda bojeviti stihii Jenkove himne in pa zaobljuba, izrečena tega dne, so ga v duhu očitno spremljali še naprej, vse do tistega dne v letu 1944, ko je s prihodom Rdeče armade v podkarpatski del predvojne češkoslovaške države po njegovi oceni napočil dolgo pričakovani »primerni trenutek«.

19. septembra 1944, v času slovaške vstaje, ki naj bi bila po njegovem pričakovanju sprožila tudi »signal« za vstajo na Češkem, je bilo Janu Masaryku kot

* * *

²⁹ Masaryk je imel seveda v mislih nacističnega gauleiterja Štajerske, dr. Siegfrieda Ueberreitherja.

³⁰ Ibid., str. 157.

³¹ »Postavil sem se proti nezrelim in neumnim poskusom odpora proti nacistom v okupiranih deželah« je dejal oktobra 1941, ko je obiskal Združene države. »Masovno pobijanje junaških in srčnih mož, ki jih bomo kasneje zelo potrebovali, bi bilo edini nasledek današnje odprte rezistence. Upočasnitev proizvodnje, da bi se spodkopala nemška vojaška produkcija, je danes najboljša protinacistična politika za okupirane narode. /Nima smisla siliti ljudi v Evropi, da bi počenjali neumnosti. Ne sprejemamo masovnih pobojev. Nacisti so pobili že 2000 naših ljudi. /Jaz v svojih tedenskih kratkovalovnih oddajah iz Londona Čehom naročam, naj upočasnijo proizvodnjo v tovarnah.« (Vaněk: Op. cit., str. 145) Za primer je navedel 40.000 delavcev v Škodinih zavodih, ki bi že z zgolj dvominutno upočasnitvijo povzročili izpad v dnevni proizvodnji v višini 80.000 minut, zatem pa dejal: »Ko bo prišel čas, bodo Čehi naredili več, kot zgolj zmanjševali proizvodnjo« (Ibid). Povsem očitno je torej, da je Jan Masaryk v vprašanju izbire med aktivno in pasivno rezistenco v času, ko se je usoda vojne odločala na velikih bojiščih, dajal prednost slednji, nikakor pa ni zavračal prehoda iz pasivnega v aktiven odpor v trenutku, ko bi bile splošne vojaške in politične razmere za to zrele.

zastopniku generala Ingra poverjeno tudi vodenje ministrstva za obrambo v londonski vladi dr. Edvarda Beneša. V zunanji politiki se je kljub svoji prozahodni usmerjenosti pridružil Beneševemu konceptu povojnega sodelovanja s Sovjetsko zvezo in s tem povezanih notranjih reform. Tako, na primer, britanski diplomat sir Harold Nicolson omenja, da je 25. julija 1944 prisostvoval Masarykovemu predavanju, ki naj bi bilo »izjemno informativno in duhovito«, Masaryk pa naj bi ob tej priložnosti dejal, da bo »Češkoslovaška postala sosed Rusije in mora biti v dobrih odnosih z njo.« Prišlo bo torej do preusmeritve domače politike v smeri državnega socializma in do nacionalizacije rudnikov in gozdov. »Toda istočasno Češkoslovaška noče izgubiti stika z Materjo Evropo. Svoje stare meje hočejo nazaj, a bi bili pripravljeni prepustiti nekaj enklav kot Asch in Eger (sic!).³² Izgnali bodo večino zlih Nemcev, a so popolnoma pripravljeni obdržati dobre, pod pogojem, da postanejo dobri češki državljani. Nobenih manjšinskih pogodb ne nameravajo več imeti. Češkoslovaška mora postati nacionalna država.«³³ Kljub takšnemu stalšču, ki je že napovedovalo povojni »odsun« več kot dveh milijonov Nemcev, pa je vprašljivo, v kolikšni meri se je Masaryk kasneje intimno strinjal z načinom, na kakršnega so bili izvedeni tako imenovani »Beneševi dekreti«.

30. junija 1945 se je Jan Masaryk iz San Franciska, kjer se je udeležil ustanovne konference Združenih narodov, vrnil v Prago. Na letališču so ga pričakali predsednik vlade David, vladni tajnik Clementis, *doyen* diplomatskega zbora, britanski veleposlanik Nichols, veleposlanik Združenih držav Steinhardt, poljski poslanik Wierblovski in jugoslovanski poslanik, Slovenec Darko Černej. Prvič po sedmih letih je zdaj lahko spregovoril tudi na domačih tleh: »*Sedaj sem znova doma. Trajalo je dolgo. Izbojevali smo zmago in zdaj, tako upam, je ne bomo ob strani Sovjetske zveze in zahodnih zaveznikov nikoli zaigrali. Moramo pa si vsi prizadevati, da Češkoslovaška v resnici postane do vseh pravično srce Evrope. Naj nam k temu pomaga Bog.*«³⁴ V zasebnih izjavah je bil manj optimističen; Sulzbergerju je že 27. marca 1945 dejal, da »ne verjame, da bi Češkoslovaška lahko ostala nekomunistična.«³⁵ Če je bil sprva še skeptičen do ideje o vlogi »mostu med Vzhodom in Zahodom« – karikirano je dejal, da se na mostu rade ustavijo krave in se na njem tudi »podelajo«³⁶ – te zamisli kasneje, ko je senca Moskve postala premočna, nikakor ni več zavračal; upal je celo, da bi to vlogo lahko dobro odigrale vmesne države Srednje Evrope in Balkana. Je bilo to morda doslej skrito ozadje dobro plasirane dezinformacije, s katero je njegov kasnejši biograf Vaněk

* * *

³² Dandanašnji mesti Aš in Cheb v Češki republiki.

³³ Harold Nicolson: *Diaries and Letters 1939–1945*. Edited by Nigel Nicolson. Collins, London 1967, str. 392.

³⁴ Vaněk: *Op. cit.*, str. 206.

³⁵ C. L. Sulzberger: *Sedem celin in štirideset let*. Izbrani memoari. ČGP Delo, Globus, Ljubljana, Zagreb, 1980, str. 56.

³⁶ Kosatík, Kolář: *Op. cit.*, str. 213

marca 1945 zanesel paniko v jugoslovanski partijski vrh, pospešil formiranje prve koalicijske vlade DFJ in morda celo »tekmo za Trst«³⁷

* * *

³⁷ Predsednik jugoslovanske kraljeve vlade dr. Ivan Šubašić se je v spremstvu šefa kabineta Šepića sicer že 16. 2. 1945 vrnil iz Londona v Beograd, toda uresničevanje njegovega drugega sporazuma s Titom je moralo v bistvenih postavkah Predsednik jugoslovanske kraljeve vlade dr. Ivan Šubašić se je v spremstvu šefa kabineta Šepića sicer že 16. 2. 1945 vrnil iz Londona v Beograd, toda uresničevanje njegovega drugega sporazuma s Titom je moralo v bistvenih postavkah - imenovanju kraljevega namestništva in formiranju skupne koalicijske vlade - počakati do 2. 3. 1945, potem pa je njun dogovor z dne 1. 11. 1944 dobil nenadejan pospešek. 2. 3. 1945 je namreč dr. Slaven Smodlaka, sin prvega »zunanjega ministra« NKOJ dr. Josipa Smodlake, iz Rima prvič javil, da bo na Jadranu v najkrajšem času prišlo do zavezniškega izkrcanja. Pri tem se je skliceval na zaupno opozorilo svetnika ambasade ČSR v Rimu, čigar vir naj bi predstavljali »češki prijatelji«, ameriški državljani (Diplomatski arhiv Ministarstva za inostrane poslove Srbije i Crne gore, Beograd; dalje DAMIP, Bg; Rim/ F-1, str. zaupno 244/45). Potem, ko prej nikakor ni bilo mogoče najti primernega srbskega kraljevega namestnika, so bili 2. 3. 1945 s kraljevim ukazom za namestnike nenadoma imenovani Hrvat dr. Mandić, Slovenec ing. Serneck in Srb dr. Budisavljević. 5. 3. 1945 so prevzeli kolektivno funkcijo Kraljevega namestništva, istega dne, ko je prišlo do obojestranske odstavke Šubašičeve kraljeve vlade in Titovega NKOJ, pa so poverili mandat za sestavo nove vlade DFJ maršalu Jugoslavije, Josipu Brozu Titu.

6. 3. 1945 je v poslopu ambasade ČSR v Rimu ob priliki petindevetdesetletnice rojstva T. G. Masaryka češkoslovaški poslanik Vladimir Vaněk osebnoma nazdravil dr. Josipu Smodlaka, nekdanjemu poslancu dunajskega Reichsrata in prijatelju pokojnega češkega prezidenta. Zdravica je sicer veljala tudi jugoslovanskemu Trstu, toda češki diplomat ob tej priložnosti - kot je posebej opozoril Slaven Smodlaka - ni niti z besedico omenil Stalina, ZSSR in »slovanske solidarnosti«. Še pomembneje je bilo tisto, kar mu je Vaněk ob isti priložnosti dejal sotto voce. Šlo naj bi za informacijo »iz zanesljivih virov«, po kateri lahko do invazije v Istri s strani zahodnih zaveznikov pride vsak hip. »To može uslediti kroz 2 - 3 dana, a može i svakog časa...«, je Beogradu sporočil dr. Slaven Smodlaka. (DAMIP, Bg/ Rim/F-1, str. zaupno 244/45). Že 7. 3. 1945 Beograd doseglo ponovno opozorilo iz Rima: »Strogo poverljivo! Vrlo hitno! Za Tita. Str. pov. Doznao od češkog poslanika da invazija Istre neposredno predstoji. Doznao od češkog svetnika da saveznici pripremaju osoblje za Trst koji misle držati sve do par godina izza rata...« Ibid. Istega dne je iz Beograda v Slovenijo prihitel Franc Leskošek »Luka« in politbiroju KPS sporočil naslednja navodila: »Angleži se bodo izkrcali, postavili voj. oblast, naša bo civilna in policijska...« Potrebno bo v »28 urah (sic!) nujno postaviti ves aparat - pobrati vse reakcion.(ar)je in jih prepeljati sem, tu soditi - tam ne streljati...« (Arhiv Slovenije, I; Fond 1487; Centralni komite Komunistične partije Slovenije II, 1941 - 1945; seja politbiroja 7. 3. 1945). In spet naključje ali ne, istega dne, 7. 3. 1945, je bila v Beogradu očitno v veliki naglici porojena tudi jugoslovanska koalicijska vlada. Vse dotlej je Tito zavračeval in kljub zahodnim pritiskom, »naj izpolni svoje obljube Šubašiču vedno znova našel nove izgovore za preložitve...« (Bogdan Novak: Trieste, 1941 - 1945. The Ethnic, Political and Ideological Struggle. The University of Chicago Press. Chicago, London 1970, str. 94-95). Vsekakor so Vančkova in Dutkina opozorila, ki so časovno sovpadala z začetkom ameriško-nemških pogajanj o separadni vdaji v severni Italiji, s sestavo jugoslovanske koalicijske vlade in s pospešitvijo priprav na ofenzivo Četrte armade proti Trstu, pustila trajno sled v spominu jugoslovanskega partijskega vodstva. Tako je na primer dr. Slaven Smodlaka še 11. 10. 1945 prejel kratko depešo z navodilom: »Nujno nas obvestite o delu in držji češkoslovaškega poslanika Vaneka v Rimu«. Odgovoril je, da je Poverjeništvu za zunanje zadeve o Vaněku poročal že 2. 3. 1945 in zatem znova 7. 3. 1945, ker pa ni bil gotov, ali jim bo v Beogradu uspelo najti ta pisma, je skiciral njegov politični profil. Ugotovil je, da je Vaněk intimni prijatelj italijanskega ambasadorja v Washingtonu Tarchianija, da zelo dobro pozna tudi predsednika italijanske vlade Parrija in znova ponovil, da na komemoraciji ob obletnici rojstva T. G. Masaryka dne 6. 3. 1945 ni niti z besedo omenil »slovanske solidarnosti in ZSSR«. Po vrnitvi iz Prage pred mesecem dni naj bi sicer ta češki diplomat, ki »nikoli prej ni omenjal ZSSR«, že pričel govoriti s simpatijami o Rusih, toda Smodlaka ni verjel v iskrenost njegove spreobrnitve: »Zelo verjetno je Vanek Framason (sic!). Podobno kot naši bivši diplomati se tudi on v duši boji ZSSR...« (DAMIP, Bg/Rim/F-1, str. Zaupno 244/45). V tej zvezi prim. tudi: Samo Kristen: Istrsko vprašanje. Založba 2000. Inštitut za narodnostna vprašanja. Ljubljana 2002, str. 132-134.

Med julijem in oktobrom leta 1946 je Jan Masaryk vodil češkoslovaško delegacijo na mirovni konferenci v Parizu. Glede na to, da je bilo v Parizu govora tudi o slovenskih mejah, je 4. 9. 1946 pred politično in teritorialno komisijo, ki je pričela obravnavati člene 3, 4 in 16 mirovnega sporazuma (torej tiste člene, ki so obravnavali mejna vprašanja), izjavil, da ČSR popolnoma podpira jugoslovanske zahteve glede razmejitve z Italijo. Kritiziral je odločitev, da bi Trst povezali z italijanskim ozemljem s koridorjem, ki bi potekal preko slovenskega, oz. jugoslovanskega ozemlja.³⁸ Mesto in okolica nista bila nikoli italijanska, je dejal, razvoja pristanišča pa si ni mogoče zamisliti brez bistvenega prispevka južnih Slovanov. V tej zvezi je med drugim navedel imena glavnih tržaških pomorskih družb: Kozulić (Cosulich), Martinolić (Martinolich), Račić (Racich) in Tripković (Tripkovich).³⁹

Takrat – po parlamentarnih volitvah maja 1946 – je Jan Masaryk seveda že agiral kot zunanji minister v vladi, v kateri so komunisti pod vodstvom Klementa Gottwalda kontrolirali vse pomembnejše resorje. Ko se je julija leta 1947 z vladno delegacijo vrnil z obiska v Sovjetski zvezi, kjer jim je Stalin ukazal, da morajo zavrniti povabilo pristopa k Marshallovemu planu, je izjavil, da je v Moskvo odletel kot češkoslovaški minister, a se vrnil domov kot »Stalinov hlapec«. Na čelu češkoslovaške diplomacije je kot edini nekomunist ostal tudi po februarškem puču leta 1948.⁴⁰ Zunanjepolitični resor je domnevno obdržal z namenom, da s svojim vplivom otopi konico komunistične brutalnosti, po možnosti pa tudi olajša beg številnih rojakov na zahod.⁴¹

Desetega marca 1948 ponoči je Jan Masaryk v še vedno nepojasnjenih okoliščinah omahnil z okna delovnega kabineta v praški palači Černin, sedežu češkoslovaškega zunanjega ministrstva. Padec v globino, ki je fatalno spominjal na ominozne praške »defenestracije«, je dejansko naznanil konec upanja na demokratično prihodnost češkoslovaške države. Najsi je šlo za umor ali samomor, smrt Jana Masaryka je namreč, kot je v svojih spominih zapisal George Kennan,

* * *

³⁸ Janko Jeri: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja. Cankarjeva založba, Ljubljana 1961, str. 165.

³⁹ Kot navaja italijanski ekspert Diego de Castro, mu je član italijanske delegacije Antonio Cosulich na to ironično odvrnil, da se sam nahaja »na tej in ne na drugi strani mize«. (Diego de Castro: La Questione di Trieste. L'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954. Vol. 1. Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnico-politico. Il dissolvimento della Venezia Giulia e la fase statica del problema. Lint, Trieste 1981, str. 494). Ni znano, kako je na Cosulichevo repliko reagiral češkoslovaški zunanji minister, čigar smisel za humor je bil prislovičen.

⁴⁰ Z zanj značilno ironijo je menda tudi dejal, da ga delo s komunisti v zunanjem ministrstvu ne moti; privarčuje namreč lahko precejšnje vsote pri stroških telefonskih klicev med Moskvo in Prago.

⁴¹ Foreign Relations of the United States, Vol. 4. US Department of State, Washington DC, 1948, str. 741-742.

»bolje kot vse drugo dramtizirala smisel tistega, kar se je pravkar zgodilo v tej deželi.«⁴² Na njegov pogreb so se zgrnile množice državljanov države, ki je takrat že pospešeno izgubljala »stik z Materjo Evropo«. Pokopan je bil poleg matere in očeta v majhnem kraju Lány pri Pragi, kjer se mu je leta 1990 pridružila tudi leta 1966 v Združenih državah Amerike umrla sestra Alica.⁴³

Nedaleč od družinske grobnice Masarykov stoji tanek in slok obelisk, okronan z zlatim češkim levom, ki mu je slovenski arhitekt Jožef Plečnik po nesrečnih zapletih z večjim obeliskom na Hradčanih, namenil naslednji napis: »KRHEK SEM KOT SVOBODA.« Zdi se, da ta *memento* izvrstno ponazarja tudi Janovo življenjsko usodo.

* * *

⁴² G. F. Kennan: Memoari 1925-1950. Otokar Keršovani, Rijeka 1969, str. 273.

⁴³ Letni dvorec Lány, ki ga je »arhitekt demokracije« Jožef Plečnik preuredil posebej za njegovega očeta T. G. Masaryka, danes, po prelomu s totalitarnim režimom, znova služi kot rezidenca demokratično izvoljenim češkim predsednikom.